

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.98.14>

УДК 81'28

ПРО МОВНУ ПРАКТИКУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША. РЕПРЕЗЕНТАНТИ /О/ – /А/

КУМЕДА

Олена Павлівна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
і літератури,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка;
вул. Роменська, 87, Суми, Сумська
область, 40002;
e-mail: olenakumeda@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6879-1388

Olena

KUMEDA,

Candidate of Philological
Sciences, Associate Professor at the
Department of Ukrainian Language
and Literature,
Sumy State Pedagogical University
A. S. Makarenko;
87 Romenska St., Sumy, Sumy region,
40002, Ukraine;
e-mail: olenakumeda@gmail.com

Пропоноване спостереження здійснено переважно на матеріалі першодруків творів Пантелеймона Куліша і є частиною цілісного дослідження мови письменника на тлі рідного йому східнополіського говору північного наріччя. У статті розглянуто особливості відбиття репрезентантів /о/ – /а/ в текстах творів Куліша в контексті зв'язку ідіолекту письменника з його питомим мовним довіллям. Ураховано свідчення діалектних джерел з території східнополіських говірок – найближчого мовного оточення П. Куліша, писемних пам'яток, а також тогочасної мовно-літературної практики. Проаналізовано явище реалізації ненаголошеної фонемі /о/ в голосному [а] в окремих словоформах, причому окрему увагу звернуто на запозичення. З'ясовано, що в розрізненні репрезентантів /о/ – /а/ П. Куліш здебільшого орієнтувався на діалектні особливості свого оточення: мова автора з одного боку, відбиває власне східнополіським говіркам акання (о > а), з іншого – мени поширені тут прояви гіперичного окання, сингармонізму та морфологічного вирівнювання.

Ключові слова: першодрук, східнополіський говір, питоме говіркове довілля, ідіолект, П. Куліш.

По тридцяти роках розвитку вітчизняної мовознавчої думки в незалежній Україні відбулися відчутні зрушення в дослідженнях, присвячених мові Пантелеймона Олександровича Куліша (1819–1897). Так, уже немає сумнівів у східнополіській діалектній основі його ідіолекту [Шевельов 1996; Матвіяк 2008], хоча в нечисленних кулішезначих студіях дослідники зазвичай обмежуються переліком колоритних північноукраїнських рис, що позначилися на мові текстів видатного автора – «виразного чернігівця» [Шевельов 1996: 170], уродженця т. зв. Сіверщини (народився на хуторі поблизу містечка Вороніж колишнього Глухівського пов. на Чернігівщині (тепер Шосткинський р-н Сумської обл.)). Водночас тексти Пантелеймона Куліша відбивають і менш виразні східнополіські діалектизми, що, поза сумнівами, заслуговують на увагу. Адже йдеться про особливості ідіолекту авторитетного творця української літературної мови. Власне, одному з таких маловивчених північноукраїнських маркерів Кулішевої мови присвячено нашу студію, уgruntовану попереднім фундаментальним дослідженням ідіолекту письменника у зв'язку з рідним йому східнополіським говором північного наріччя [Кумеда 2011]. Матеріалом для спостереження, крім одного неприжиттєвого видання – поема «Маруся Богуславка» (1909), послужили насамперед прижиттєві першодруки творів, зокрема роман «Чорна рада» (1857) та історичний «Хмельницина» (1861), що побачили світ у власній друкарні та за редакторської коректи П.О. Куліша; автобіографічний нарис «Жизнь Куліша» (1868) та оповідання «Орися» (1882), які можна вважати авторизованими текстами, оскільки виправлення в ці видання вносили тільки за згодою (чи на прохання) автора.

Звертаємо увагу на одну особливість мови першодруків П. Куліша: відбиття в ній явища акання, тобто реалізації ненаголошеної фонемі /o/ в голосному [a]. Означене явище не властиве українському вокалізмові, крім частини говорів північної діалектної групи. Більше того, «історично акання було чужим українській мові як такій» [Шевельов 2002: 116]. Воно поширене лише на північній території лівобережнополіських та спорадично, переважно, на північно-східній території правобережнополіських говорів [Жовтобрюх 1979: 287]. Т.В. Наза-

рова дослідила, що акання утворює суцільний ареал у говірках північної Чернігівщини, частково Сумської та Київської областей; на цій підставі Ю.В. Шевельов виділяє три зони акання: північночернігівську, північносумську та чорнобильську [Шевельов 2002: 116]. Отже, попередній висновок: Куліш є представником північносумської зони акання.

Поліські діалекти щодо відбиття ненаголошеного [о] неоднорідні. Північно-східному регіону властиве акання недисимілятивного типу, тобто вживання на місці ненаголошеного [о] звука [а]. Припускаємо, що й за часів П. Куліша східнополіські говірки неоднорідно відбивали ненаголошений [о].

У мові творів письменника, виявлено випадки лексикалізації акання в словоформах *атаманне* (зберігаємо правопис цитованих джерел); *багатий*, *багачі*, *багатитця*...; *камишахъ*; *манастир*, *манастирські*...; *патреть* ‘портрет’; *Славьян*, *славянський*... (частина з них має альтернанти з *о*). Мова листів П. Куліша 40-х рр. підтверджує послідовність відбиття [а] в цих словоформах: *славяницини*, *славянських* (КЛ, I).

Як відомо, *багатий* належить до тієї групи слів, у яких в українській мові ненаголошений етимологічний /о/ змінився в /а/ в усіх або принаймні в переважній більшості її говорів, як-от: *гаразд*, *гарячий*, *кажан*, *калач*, *калатати*, *каламутний*, *качан*, *хазяїн*, *халява*, *чабан* та ін. Ю.В. Шевельов виокремлює цю групу як таку, де «голосний (найчастіше *о*, але в деяких словах також *е*, *і*, *и*), що перемінився на *а*, стоїть у переднаголошеному складі, а наступний наголошений склад містить *а*» [Шевельов 2002: 648]. М.А. Жовтобрюх вважає, що гіпотеза переходу [о] в [а] перед складом з наступним наголошеним [а] як наслідок регресивної асиміляції не є переконливою [Жовтобрюх 1979: 288]. У всіх першодруках П. Куліша послідовно відбито явище акання в словоформах, вивідних від псл. *bogat*: *Багатий*, *багатого*, *багату*, *багатій*, *багата*, *небагата*, *багаті*, *багатіи*, *багáтимъ*, *багáтихъ*, *багатство*, *багáтства*, *багатством*, *багáтший*, *багáтши*, *багатирі*, *багатиремъ*, *багачів*, *багатітця*, *збагатіла*, *збагатились*, *збагатілися*, *збагатілось*, *збагатять ся*, *розбагáтівъ*. Цю закономірність порушує п'ять прикладів збереження **о*, з яких тільки один припадає на прижиттєвий текст 1861 р., решта чотири – на піз-

ніше видання 1909 р.: *збогатілися* (Хм.); *богатитесьь*, *богатство*, *богатством*, *збогатила* (М.Б.). У східнополіських записках діалектного мовлення різних років та некартографованих матеріалах до карти № 72 *багатий* зафіксовано з [а] (АУМ, III: 229).

До згаданої вище групи слів, де ненаголошений **o* змінився в *a* внаслідок регресивної асиміляції, Ю.В. Шевельов відносить також іменник *ганчар* – «форма, що, ймовірно, зазнала впливу з боку пол. *garnicarz* (але з 1946 р. належить писати *гончар*)» [Шевельов 2002: 648]. У тексті 1857 р. П. Куліш відбиває явище переходу **o* в *a* в топонімі на *Ганчарівці* (Ч.р. 412), імовірно, за аналогією до *ганчар*. І.Г. Матвіяс зазначає, що «іменник *гончар* у двох варіантах з [o] та [a] (*гончар* і *ганчар*) фіксується в більшості українських говорів. В обох варіантах він засвідчений у Сл.Гр., отже, у східноукраїнському варіанті літературної мови обидва вважалися нормативними» [Матвіяс 2004: 17]. Справді, у східнополіських діалектних джерелах різних років відбито варіанти з [a] та [o], напр.: *г[а]н'чар* і *г[о]н'чар* (карта АУМ № 72, I); *г[а]нча'роў* (Гов. 1977); *г[о]н'чар* (Гл. 1928); *h[ǎ]nčarĕnkǎ* (Кур. 1924); *гончаря*, *гончари* (Гр. 1895). У Сл.Гр. як рівноправні подано варіанти *богатий*, *богатіти* та *багатий*, *багатіти*, *манастирь* та *монастирь*, однак прикладами проілюстровано словоформи *багатий*, *багатіти*, *манастирь*.

Іменник *манастирь* і похідні від нього дуже рано фіксуються з [a], хоча у т. зв. давньоруській мові був поширений також варіант з **o*, а в староукраїнській – з [a], [o] й [y]. Ю.В. Шевельов дослідив, що варіанти з [a] «відновуються з самого початку писемної традиції на Україні (манастырскыи – Изб. 1076), але вони віддзеркалюють правопис грецьких першовзорів...» [Шевельов 2002: 646]. Цю думку поділяє і М.А. Жовтобрюх. Так, на припущення дослідника, іменник *монастир*, поширений в діалектному мовленні з [a] відповідно до **o*, був запозичений «до староболгарської мови усним шляхом з середньогрецької, а звідти й до давньоруської, від якої успадкований українською» [Жовтобрюх 1979: 290]. П.О. Куліш у цьому запозиченні, за винятком двох прикладів з **o* в текстах 1861 і 1909 рр. – по *монастиряхъ* (Хм. 52), в *монастирях* (М.Б. 132), стабільно відбиває [a] (33 словоформи, напр.: *манастірь*,

манастиря́, манасти́рського), імовірно, зважаючи на давню книжну традицію, посилену впливом рідної говірки. Свідченням такого впливу може слугувати одинична фіксація в ЗОЮР, хоча в етнографічних записах Б.Д. Грінченка це слово відбито з [o], у некартографованих матеріалах АУМ (Ш) – з [o] та [a].

У давньоукраїнських пам'ятках, за свідченням Ю.В. Шевельова, передача чужомовного **a** (**ǎ**) за допомогою **o** стала особливо типовою на початку слова, це стосувалося також багатьох християнських імен людей, запозичених із грецької: Олександр, Вндрѣй [Шевельов 2002: 114]. Ім'я Андрій П.О. Куліш у тексті 1868 р. послідовно передає через гіперичний **o**: **Ондрій** (5), **Ондрієвичь** (Ж.К.). А от одиничну номінацію в тексті 1861 р., запозичену з тюрк. *ak* 'білий' + *tura* 'фортеця' [Шевельов 2002: 623], навпаки, відбиває з **a**: **Ахтірщина** (Хм. 102). Варіювання [o] / [a] у власних назвах у східнополіських говірках засвідчують діалектні джерела, напр.: **Ов́ра́мъ**, **Олексі́й**, **Олексі́я**, хоча **Андрей Первозванный** (ЗОЮР); [O]'лена, [O]'мел'ко, [O]x'p'ім, [O]'стан, [O]w'c'ij, [O]na'нас, [O]'нис'ко, [O]ле'кс'ij, [O]v'рам, але [A]н'тон, [A]нд'p'ij (Гл. 1928); [a]l'épǎ, [a]tél'kǎ, [ǎ]n'íščǎnkǎ 'прізвисьце', [ǎ]ntyn (Кур. 1924); [A]'дарка (Гов. 1977).

Імовірно, дотримуючись книжної традиції, підсилюваної орфографією російської мови, П. Куліш, як і Т. Шевченко [Жовтобрюх 1962: 59], послідовно відбиває з [a] *слов'яни* та похідні від нього (12 словоформ); також запозичення з тюркських мов (*kazak*, *jasaul*, *атаман*): одиничні *асаули* (Ч.р. 106) та *атаманне* (Ч.р. 270), дві словоформи *казáцька*, *казáцку* (Хм. 39, 92) на тлі послідовних написань *козаки*, *козáцьку* (Хм.); *осауль*, *осаула* (Ч.р.; Хм.); *отамань*, *отаман(ь)ня* (Хм.; М.Б.). Відзначимо, що етнографічні матеріали (ЗОЮР) та листи письменника (КЛІ, І) підтверджують написання **o** в *козак*, *козацький*, *отаман*, *отаманне*. Сл.Гр. пропонує як рівноправні **Андрій** і **Ондрій**, **атаман** і **отаман** (І; II), хоча прикладами проілюстровано тільки форми **Андрій** та **отаман**; *козак* та похідні форми подано без варіантів (Сл.Гр. I: 264–265).

У запозиченні з тюрк. *kamış* 'очерет' українська мова часто має гіперичний **o**, який засвідчує й мова першодруків Куліша: *комишахъ*, *комишиники*, *значка-комишина*. Припускаємо, що одиничний приклад відновлення етимологічного [a] на тлі на-

писань з *o* в тексті 1861 р. зумовлено впливом рідномовного оточення автора: *комишiáxъ* (Хм. 25). Зауважимо, що Сл.Гр. безальтернативно подає *комиш*, причому з покликанням на ЗОЮР П. Куліша (П). За нашими спостереженнями, у фольклорних записах письменника з *o* відбито *комишiáxъ* і *комишники* (ЗОЮР).

З гіперичним *o* зафіксовано також запозичення з тюркських мов (*Azaw, arkan, baklak*) та з араб. *atlas* (др. *отласъ*), причому тричі тільки *боклягу, бокляги* (назв. відм. множ.) (1857), решта словоформ – одиничні: *Озiвськихъ* (1868), *оркани́, отласомъ* (1861). Ці запозичення, а також одиничні *зоворушiлись, будь ласко', горячими* (1857), *можно* (1868), послідовні *дармо, задармо* в тексті 1857 р., хоча в першодрукові 1868 р. двічі зафіксовано *дарма* (Ж.К. 34, 324), треба віднести до гіперичних на протигагу аканню. Епістолярій письменника 40–50-х рр. підтверджує і явище акання, і гіперичні форми з *o*: листи 40-х рр. здебільшого відбивають *можна*, а 50-х рр. – *можно*; лист від 1844 р. фіксує *дармо*, а листи від 1852 р. – *дармо* і *дарма*, лист від 1854 р. – *розложивсь*; послідовно з [o] – *будьласко* (КЛ).

Записи діалектного мовлення засвідчують [a] в *дарма* (Гов. 1977; сучасні записи 2009 р.) та [o] в *можно* (2009 р.). На думку Ю.В. Шевельова, до «надпоправних» належать форми *знáxор ~ знáxур* [Шевельов 2002: 656], одну з яких двічі фіксуємо в П. Куліша: *знáxорчиного* (Ч.р. 156), *знахорка* (М.Б. 73).

У всіх першодруках письменник послідовно відбиває [a] в займенникових *жадний, жаден* (Ч.р.; Хм.), за винятком одиничного *жбóдень* (Ч.р. 274) у тексті 1857 р. Його листи 40-х рр. підтверджують тільки [a]: *жадного, жадної* [КЛ, П]. Ю.В. Шевельов пише, що «з-поміж варіантів *жа́дний – жбóдний* протягом усієї середньоукраїнської доби вживався лише перший» [Шевельов 2002: 153, 657]. Другий повстав під впливом числівника *один* і увійшов до літературної мови тільки в середині ХХ ст. У реєстр Сл.Гр. внесено два фонетичні варіанти – *жаден, жадний* і *жоден, жодний*, однак значно ширше проілюстровано перший (включно із покликаннями на «Чорну раду»), а другий підтверджують тільки ЗОЮР (І). Отже, стабільна орфографія займенника *жадний* в текстах першодруків П.О. Куліша дає підстави зарахувати її до константних рис ідіолекту автора, що до того ж відбиває тогочасну літературно-писемну традицію.

На думку І.Г. Матвіяса, «у дієслівних формах *ганяти* (хоч *гонити*), *ламати* (хоч *ломити*), *змагатися* (хоч *могти*), *качати* (хоч *котити*), *хапати* (хоч *вхопити*), *краяти* (хоч *кроїти*) голосний [а] найдавнішого походження і з діалектним процесом акання не пов'язаний» [Матвіяс 2004: 16]. Цей звук повстав «із подовженого вже в найдавнішій слов'янській мові *o* як мовної ознаки тривалості дії» [Булаховський 1977: 240]. Так само і Ю.В. Шевельов пояснює чергування *o* : *a* (праслов. *o* *a* : *o* *a*) в дієсловах як позначення «видової різниці» і зауважує його збереження тільки в кількох коренях (*гоніти* : *ганяти*, *котити* : *качати*, *перемогті* : *перемагати* тощо), а продуктивність – у південно-західному наріччі (*потопити* : *потопати*). Крім того, чергування *o* : *a* для творення недоконаного виду «було поширене за аналогією на другий звук *o* у складі повноголосих сполук» (*полохливий* : *спалахувати*) [Шевельов 2002: 135, 651]. Отже, цю зміну можна вважати асимілятивною. У текстах 1857 та 1909 рр. зафіксовано по два приклади «гармонії голосних», причому один із них у префіксові: *разла́мле*, *покланя́етця* (Ч.р. 5, 217), *покланяв ся*, *покланяе́ть-ся* (М.Б. 59, 101). Імовірно, унаслідок асимілятивної зміни *a* відбито в дієслівних словоформах *пахапа́вши* (Хм. 95), *снавидáе* (Ч.р. 150), хоча в словникові до «Чорної ради» – *сновидáти* (Ч.р. 427).

У прижиттєвих першодруках 1857, 1861 та 1868 рр. виявлено сім прикладів порушення чергування *o* : *a* на позначення видової різниці: *допомога́ли*, *знемога́ти* (Хм.); *знемогала*, *запомогати* (Ж.К.), *знемогае*, *перемогáе*, *перемогáть* (Ч.р.). Зауважимо, що листи П. Куліша 40–50-х рр. підтверджують аналізовані вище явища: *покланяе́тесь*, *помогае* (КЛ, I, П), *запомогае́те*, хоча також *помагае* (КЛ, I). Сл.Гр. паралельно пропонує *знемага́* та *знемога́* і як тотожні – *знемогати* й *знемагати*, *перема́га* й *перемога*, але безальтернативно – *перемагати* (II; III). Діалектні джерела засвідчують у східнополіському мовному оточенні письменника і явище сингармонізму, і порушення чергування *o* : *a* на позначення видової різниці.

Отже, мова першодруків творів П.О. Куліша, з одного боку, відбиває властиве східнополіським говіркам акання (*o* > *a*), з іншого – менш поширені тут прояви гіперичного окання, син-

гармонізму та морфологічного вирівнювання. Ці риси ідіолекту визначного письменника, авторитетного редактора й видавця унаочнюють нестабільність, невпорядкованість, загалом хитання в мовно-літературній практиці XIX ст.

Булаховський Л.А. Вибрані праці: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1975–1983. Т. 2: Українська мова. 1977.

Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Склярєнко В.Г. Історія української мови. Фонетика. Київ: Наукова думка, 1979.

Жовтобрюх М.А. Деякі особливості вокалізму поетичної мови Т.Г. Шевченка. *Праці Одес. держ. ун-ту ім. І.І. Мечникова*. 1962. Т. 152. Вип. 15. С. 44–60.

Кумеда О.П. Ідіолект П.О. Куліша на тлі східнополіського діалекту: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2011.

Матвіяс І.Г. Діалектна основа вокалізму в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2004. № 4. С. 15–24.

Матвіяс І.Г. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша. *Українська мова*. 2008. № 1. С. 95–99.

Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Львів – Нью-Йорк: НТШ, Українознавча бібліотека НТШ, 1996.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУМ – Атлас української мови: у 3 т. Київ: Наукова думка, 1984–2001. Т. I: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. 1984.

Гл. 1928 – Гладкий П.Д. Говірка села Блиставиці Гостомельського району на Київщині. *Український діалектологічний збірник*. 1928. Кн. 1. С. 93–141.

Гов. 1977 – Говори української мови: зб. текстів. Уклад. С.Ф. Довгопол, А.М. Залеський, Н.П. Прилипка. Київ: Наукова думка, 1977.

Гр. 1895 – Гринченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и сосѣднихъ съ ней губернияхъ. Вып. 1. Черниговъ, 1895. С. 80–296.

Ж.К. – Жизнь Куліша. *Правда*. 1868. № 2. С. 19–21; № 3. С. 32–34; № 4. С. 45–46; № 24. С. 283–286; № 25. С. 296–300; № 26. С. 311–312; № 27. С. 322–324; № 28. С. 335–336.

ЗОЮР – Кулиш П. Записки о Южной Руси: в 2 т. Киев: Днипро, 1994. Т. 1. 1994.

Кур. 1924 – Курило О. Фонетичні та деякі морфологічні особливості села Хоробричів. *Зб. іст.-філол. відділу*. № 21. Київ, 1924.

КЛ – Кулиш П. Повне зібрання творів. Листи: у 2 т. Київ: Критика, 2005–2009.

М.Б. – Кулиш П. Маруся Богуславка. *Твори Пантелеймона Куліша*: у 6 т. Львів: Просвіта, 1908–1911. Т. 2. 1909. С. 5–192.

Ор. – Кулиш П. Орыся. Киев, 1882.

Сл.Гр. – Словарь української мови: у 4 т. Упор. Б.Д. Грінченко. Київ: Вид-во Акад. наук УРСР, 1958.

Хм. – Кулиш П. Хмельницина. СПб., 1861.

Ч.р. – Кулиш П. Чорна рада. СПб., 1857.

REFERENCES

Bulakhovskiy, L.A. (1977). Selected works: in 5 vols. Kyiv: Naukova Dumka, 1975–1983, 2: Ukrainian language (in Ukr.).

Zhovtobriukh, M.A. (1962). Some features of the vocalism of Taras Shevchenko's poetic language. *Works of Odessa State University I.I. Mechnykov*, 152, 44–60 (in Ukr.).

Zhovtobriukh, M.A., Rusanivskiy V.M., Skliarenko V.H. (1979). History of the Ukrainian language. Phonetics. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

Kumeda, O.P. (2011). The idiolect of P.O. Kulish against the background of the Eastern Polish dialect: autoref. thesis ... candidate philol. of science. Kyiv (in Ukr.).

Matviias, I.H. (2004). The dialectal basis of vocalism in the Ukrainian literary language. *Movoznavstvo*, 4, 15–24 (in Ukr.).

Matviias, I.H. (2008). The dialectal basis of language in the works of Panteleimon Kulish. *Ukrains'ka mova*, 1, 95–99 (in Ukr.).

Shevelov, Yu. (1996). Galicia's contribution to the formation of the Ukrainian literary language. Lviv – New York: NTSh, Ukrainoznavcha biblioteka NTSh (in Ukr.).

Shevelov, Yu. (2002). Historical phonology of the Ukrainian language. Kharkiv: Akta (in Ukr.).

LEGEND

АУМ – Atlas of the Ukrainian language: in 3 vol. (1984-2001). Kyiv: Naukova Dumka (1984), *I*: Polissia, Serednia Naddniproianshchyna i sum-izhni zemli (in Ukr.).

Гл. 1928 – Hladkyi, P.D. (1928). The dialect of the village Blystavitsy, Gostomel district, Kyiv region. Ukrainian dialectological collection. Kyiv. *Book 1*, 93–141 (in Ukr.).

Гов. 1977 – Dovhopol, S.F., Zaleskyi, A.M., Prylypko, N.P. (Eds.). (1977). Dialects of the Ukrainian language: a collection of texts. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

Гр. 1895 – Hrinchenko, B. (1895). Ethnographic materials. Chernihiv, *I*, 80–296 (in Ukr.).

Ж.К. – Kulish, P. (1868). Kulish's life. *Pravda*. № 2. 19–21 p.; № 3. 32–34 p.; № 4. 45–46 p.; № 24. 283–286 p.; № 25. 296–300 p.; № 26. 311–312 p.; № 27. 322–324 p.; № 28. 335–336 p. (in Ukr.).

ЗОЮР – Kulish, P. (1994). Notes on Southern Russia. Vols. 1–2. Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

Кур. 1924 – Kurylo, O. (1924). Phonetic and some morphological features of Khorobrychiv village. *Collection of the historical and philological department*. № 21. Kyiv (in Ukr.).

КЛ – Kulish, P. (2005–2009). Complete collection of writings. Letters. Vols. 1–2. Kyiv: Krytyka (in Ukr.).

М.Б. – Kulish, P. (1908–1911). Marusia Bohuslavka. Writings by Panteleimon Kulish. Vols. 1–6. Lviv: Prosvita (in Ukr.).

Ор. – Kulish, P. (1882). *Orysia*. Kyiv (in Ukr.).

Сл.Гр. – Hrinchenko, B. (Ed.). (1958). Dictionary of the Ukrainian Language. Vols. 1–4. Kyiv: Vyd-vo Akad. nauk URSR (in Ukr.).

Хм. – Kulish, P. (1861). *Khmelnyschyna*. St. Petersburg (in Rus.).

Ч.р. – Kulish, P. (1857). *Black Council*. St. Petersburg (in Rus.).

Статтю отримано 20.03.2023

Olena Kumeda

ON THE LANGUAGE PRACTICE OF PANTELEIMON KULISH. REPRESENTATIVES /O/ – /A/

In the works about P.A. Kulish's language and his role in the history of the Ukrainian literary language there is no deep and profound analysis of the writer's idiolect formation. For the most part, researchers of the language of P. Kulish limit themselves to the list of colorful North Ukrainian features that have affected the language of the texts of the outstanding author, an expressive Chernihiv native, a representative of the Seversky region. At the same time, the texts of Panteleimon Kulish also reflect less expressive Eastern Polissya dialectics, which, without a doubt, deserve attention, especially since it is about the peculiarities of the idiolect of the authoritative creator of the Ukrainian literary language. Actually, the proposed study is based to one of these little-studied northern Ukrainian markers of the Kulish language, based on a preliminary fundamental study of the writer's idiolect in connection with his native Eastern Polissya dialect of the northern dialect.

The proposed observation is part of a holistic study that is devoted to study of P.A. Kulish's language due to the eastern Polissya dialect; the work is based on the primary sources (the texts published during the author's life), where their phonetic, morphological and lexical characteristics are considered. In this work the experience of the researchers of T.H. Shevchenko's language is taken into account. But it is stressed that the methodology of studying the writer's idiolect used in the thesis was improved, that is connected with the increasing basic empirical foundation (the maps of the Ukrainian Language Atlas, dialectal speech recordings, personal observations).

In particular, taking into account the evidence of dialect sources from the territory of Eastern Polish dialects of P. Kulish's immediate linguistic environment, written monuments, as well as the linguistic and literary practice of that time, the phenomenon of the realization of the unstressed phoneme /o/ in the vowel [a] in individual word forms is analyzed, special attention is paid to borrowing; it was found that in fixing the representatives /o/ – /a/, P.O. Kulish mostly focused on the dialectal features of his environment: the author's language, on the one hand, reflects the pronunciation [a] (o > a) characteristic of Eastern Polissya dialects, on the other hand, the manifestations of hyperic [o], synharmonism, and morphological alignment are less common here.

Key words: primary sources, Eastern Polissya dialect, native dialect environment, idiolect, P. Kulish.